

1 Sint Lucas en het gilde

Eeuwenlang is 18 oktober een feestdag voor schilders geweest. Op die dag is de patroondag van Sint Lucas, de beschermheilige van de schilders, met veel luister gevierd. In het verleden was het een vrije dag die in de loop van veel decennia is verdwenen. Het schilders- of Sint Lucasgilde hield op de 'Sinte Lucasdach' een 'toortijs' dat een plechtige omgang met toortslicht was. Wie was eigenlijk Sint Lucas en waarom is deze de schutspatroon van de schilders?

Schutspatroon van de schilders

Lucas is waarschijnlijk in Antiochië geboren. Hij is medewerker van de apostel Paulus geweest. Volgens de overlevering is hij ongehuwd gebleven en 80 jaar oud geworden. Van zijn hand is de derde en meest omvangrijke evangeliebeschrijving in het Nieuwe Testament, dat aan een zekere Theofilos (= zoon van God) is opgedragen. Om zijn taalgebruik hebben verschillende geleerden gemeend het spraakgebruik van een medicus te ontdekken.

Anderen menen, in vergelijking met de andere drie evangelisten namelijk Johannes, Marcus en Mattheüs, dat het evangelie van Lucas meer artistiek is. In kleurrijke en schilderachtige taal heeft hij zijn evangelie en de handelingen van de apostelen geschreven. Ondanks dat hij als medicus te boek staat, wordt hij om zijn kleurrijke en schilderachtige manier van schrijven de patroon van de schilders.

Lucas is in Thebe gestorven en in het jaar 357 werd zijn gebeente samen met die van de Heilige Andreas naar het toenmalige Constantinopel overgebracht.

Er is nog een lezing waarom schilders zich eeuwen onder het patroonschap van Sint Lucas hebben gesteld. Weer volgens de overlevering zou Lucas de schilder zijn van een schilderij dat Maria en het Kind tot onderwerp heeft gehad. Wetenschappelijk bewezen is dit niet. Wel staat vast dat wij ongeveer alles wat wij over Maria, de moeder van Christus, weten, aan de Lucasgeschriften te danken hebben. Kunstschilders en andere kunstenaars hebben door de eeuwen heen het niet-bewezen schilderij als thema voor eigen kunstwerken gebruikt.

Zo kennen we het schilderij van Rogier van der Weyden die leefde van 1399 tot 1464. Zijn schilderij stelt de Heilige Lucas voor die moeder en Kind tekent. Dit schilderij moet tussen 1432 en 1436 geschilderd zijn. Nog meer afbeeldingen met dit thema zijn bekend. Niet alleen op schilderijen, etsen, tekeningen, miniaturen en gravures wordt Sint Lucas afgebeeld. Ook op altaarstukken, gevelstenen, zegels en natuurlijk gildepenningen komt deze schutspatroon voor.

Op de meeste voorstellingen wordt Sint Lucas gesymboliseerd door een rund of een afgeleide daarvan. Zo zijn er mozaïeken, penningen, meesterstukken en vignetten waarop het rund, ook wel aangeduid met os of stier, in natuurlijke of gestileerde vorm voorkomt.

Voor de oorsprong van dit symbool moeten we terug naar de vroeg-christelijke periode. In die tijd heeft men de vier evangelisten in de kerkelijke kunst trachten te karakteriseren. Men heeft toen gespeculeerd over het viertal en ze bijvoorbeeld met de vier windstreken vergeleken. Vooral zijn ze weergegeven met emblemen of symbolen ontleend aan het boek Openbaring hoofdstuk 4, vers 7. In dat hoofdstuk wordt Sint Lucas vergezeld door een rund dat herinnert aan het offer van Zacharias. Daarnaast is in de symboliek de stier het symbool van kracht. Het symbool van de rund is door de eeuwen heen op verschillende manieren tot emblemen verwerkt. Het Sint Lucasgilde is rijk aan attributen waarop dit embleem voorkomt. Ook in onze tijd is dit symbool nog steeds in de schilderswereld actueel. Een voorbeeld daarvan is het wapen van het vroegere Koninklijke Verbond Ondernemers Schildersbedrijf.

Van het begin tot het einde

Het vormen van groepen door mensen die hetzelfde vak beoefenen is al zeer oud. Tot op heden worden deze groepen gevormd om gemeenschappelijke belangen te bevorderen.

Uit de Romeinse tijd kennen we de *'Collegia Opificium'* dat toen al verenigingen van ambachtslieden waren. Uit de elfde eeuw weten we dat, volgens de kroniekschrijver Alpertus, in Tiel kooplieden van een en hetzelfde produkt samenkwamen. Het waren toen voornamelijk lakenkooplieden die zich verenigden.

Uit de Middeleeuwen herinneren ons nu nog de straatnamen in oude steden zoals de Looiersgracht en Zadelmakersstraat waar mensen uit één beroep samenwoonden en soms ook werkten. In de verdere Middeleeuwen verenigden beoefenaren van een of meer beroepen zich in één gilde. Lang niet altijd ging dat van harte en zonder problemen.

Al hoewel de gilden, zeker in het buitenland, op het einde van de elfde eeuw voorkomen, zien we ze in ons land pas betrekkelijk laat verschijnen. De oorzaak hiervan is dat de graven van Holland aanvankelijk beducht waren voor een ontwikkeld gildewezen. Zij waren bang dat de invloed van de poorters (= bewoners van een stad die poorterrecht bezaten) op het stadsbestuur zou toenemen. Zij gaven dus de voorkeur aan onmondige burgers en deden dus niets om de gilden te steunen.

Daarom zien we pas in de zestiende eeuw in ons land gilden ontstaan. In eerste instantie komen er gilden in steden die stadsrechten hadden. Later worden daar ook andere grote steden zonder stadsrechten aan toegevoegd. Voor zover nu bekend is, zijn in ons land 25 Sint Lucasgilden actief geweest.

Uit schriftelijke bronnen, zoals archiefstukken, kan van verschillende gilden het oprichtingsjaar vastgesteld worden. Met betrekking tot het Sint Lucasgilde weten we dat in Amsterdam in 1579 een zelfstandig schildersgilde is opgericht. Van het Stadsbestuur kregen zij in het begin van de 17e eeuw een afzonderlijke

De ingang tot het gildegebouw op de Nieuwmarkt in Amsterdam waar het Amsterdamse schildersgilde vergaderde. Boven de deur het Sint Lucasrelief.

kamer in de Sint Antonies Waag op de Nieuwmarkt toegewezen. Aan deze kamer herinnert alleen nog de monumentale ingang met boven de deur een reliëf van Sint Lucas, uitgehouwen in natuursteen. In deze kamer vergaderden gewoonlijk de Overlieden op zaterdag van zes tot acht uur.

Andere oprichtingsjaren van de Sint Lucasgilden zijn in 1485 in Dordrecht, in 1487 in Gouda en 's-Gravenhage. Verder in 1609 in Rotterdam, in 1611 in Delft, in 1615 in Leiden en in 1617 in Deventer. Ook van veel andere gilden zijn de oprichtingsdata bekend.

Uit de leden van een Gilde wordt een bestuur gekozen. Dit verzorgt het directe contact met de overheid. Soms had een afgevaardigde van het Gilde zitting in het stadsbestuur.

Na een belangrijke glorieperiode raken de gilden op het einde van de achttiende eeuw in verval waaraan de Franse tijd rond 1798 ook debet is geweest.

Zo verdween in 1811 het Amsterdamse Sint Lucasgilde en het Leidse schildersgilde ging in 1812 ten onder. In Middelburg en Utrecht bleven de gilden langer bestaan maar in respectievelijk 1822 en 1833 werden ook deze opgeheven.

Gildekist uit 1669 van het Zwolse Sint Lucasgilde.

Mede door het verdwijnen van de gilden zijn ook de bezittingen zoals gildeschilden, bestekken, gildekasten en gildepenningen verkocht. Van het Sint Lucasgilde in Zwolle is alleen nog een gildekist van solide eikehout bewaard gebleven. De afmetingen van deze kist zijn 84 centimeter breed, 64½ centimeter hoog en 57 centimeter diep. Het front bestaat uit een dubbel spiegelpaneel die op de lijsten luchtig in kleuren is gefestoeeneerd. Op de bovenlijst is tweemaal het wapen van Sint Lucas aangebracht met drie zilveren schilden in een rood veld. Het rode veld is opmerkelijk want onder de schilders was het van oudsher gebruikelijk om de zilveren schilden in een blauw veld te plaatsen. Op de voorzijde van deze kist staat het opschrift: 'SVINT LUKAS – ANNO 1669'.

Van het Kampense Sint Lucasgilde is nog een drinkhoorn bewaard gebleven. Hieruit werd gezamenlijk gedronken als een nieuw lid tot het Gilde toetrad.

Op 25 augustus 1820 kreeg de administrateur van het Sint Lucasgilde in Amsterdam van Burgemeester en Wethouders een schriftelijk bevel *'om die boeken en archieven die zij niet meer nodig hebben in te leveren.'* Het zal nooit meer duidelijk worden of stadsbesturen in die tijd vanuit een Franse optiek hebben gehandeld of dat ze de eeuwenlange Gildegegevens voor het nageslacht hebben willen bewaren. Uit de bewaarde gegevens kan zeker geconcludeerd worden dat gilden plaatselijke vakverenigingen zijn geweest.

Een strenge organisatie

In de schildersbedrijfstak kennen we veel stichtingen en organisaties die allen een bestuur hebben. In deze besturen hebben leden zitting die mede verantwoordelijkheid dragen voor het functioneren en het behartigen van belangen van die instelling.

In de vroegere ambachtsgilden waren de meesters de Gildebroeders. Deze meesters waren bevoegd om een eigen werkplaats te leiden. De meesters vormden gezamenlijk de Gilde Raad en uit hun midden werd

het bestuur gekozen. Gezellen konden wel onder voorwaarden lid van het gilde worden maar ze hadden geen stemrecht en konden geen zitting nemen in het bestuur.

Een gildebestuur bestond uit een voorzitter die de 'Deken' werd genoemd. In de ordonnantie (=reglement) uit 1654 van het Schilders- en Glasmaekersgilde van de stad Groningen wordt de voorzitter de 'Olderman' genoemd. De overige leden van het gildebestuur noemde men de 'Hoofdlieden of Overmannen' en in Groningen 'Hovelingen'.

De besturen van de gilden hadden nogal wat macht. Zoveel zelfs dat bepaalde zaken door het Stadsbestuur naar hen gedelegeerd werden.

Hieruit kan afgeleid worden dat er regelmatig contact was tussen het gilde en het stadsbestuur. Er was geen telefoon en voor het overbrengen van berichten en het verlenen van allerlei hulpdiensten hadden zowel de gilden als het stadsbestuur een bode in dienst. Om de functie van bode te mogen uitoefenen, moest men van onbesproken gedrag zijn. Immers de bode hoorde nogal eens wat en men verwachtte van hem dat hij zijn mond hield. Bekend is dat een aangestelde bode voor het bestuur moest zweren *'t secreet van de kamer te bewaeren'*.

Om de berichten van het stadsbestuur of het gilde te kunnen overbrengen werd aan een ronde koker, de zogenaamde bus, die de bode met een leren band over zijn schouder droeg ook wel een schildje gehangen. Dit schildje bevatte dan het wapen van de instantie die de bode vertegenwoordigde. Hierdoor kon hij zich overal legitimeren.

In het Schilders- en Glasmaekersgilde van Sint Lucas waren in het schild drie kleine schildjes of ruitvormen aangebracht. Door deze vorm van legitimatie kon de bode vaak gratis gebruik maken van het openbaar vervoer. Dit was noodzakelijk als hij verzegelde stukken buiten de stad moest wegbrengen. Bij het openbaar vervoer uit die tijd moet men dan denken aan de trekschuit en diligence. Daarnaast bood het schildje ook enige bescherming als hij in gevaarlijke tijden op pad moest.

Dit eenvoudige schildje is uitgegroeid tot zeer kostbare siertekens waarvan er enkele bewaard zijn gebleven. Tot de collectie van het Golfziummuseum te Venlo behoren drie draagtekens die door het Venlose Sint Lucasgilde zijn gebruikt.

Draagteken van het Sint Lucasgilde uit Middelburg van 1677. De penning uit 1768 onder het draagteken is op de tekening niet zichtbaar.